

Searching into the Roles and Aspects of Linguistic Connection in the Semantic Coherence of Part 28 of the Holy Qur'an

Muhammad Husayn Sharafzadeh¹

Sa'id Zare²

Ameneh Zare³

Sa'id Hozuri⁴

Abstract

Since linguistics is the science of language study, it has a special place in the field of Qur'anic research. It often happens that people who are not experts on the Qur'an say that there is no coherence or semantic connection between the verses or chapters of the Holy Qur'an, and they consider mentioning a verse or a part of it to be unrelated to the concepts and contents before or after it. Having been conducted with a library method, this research examines the issue of coherence in the 28th part of the Holy Qur'an and then reviews and concludes the results obtained from this research as well as the results obtained from the researches of others on several parts of the Holy Qur'an. The results obtained indicate that the verses of the Holy Qur'an are directly or indirectly related to each other, and the *sūras* of the Qur'an, in certain meanings and concepts, enjoy a semantic connection and coherence.

Keywords: the Holy Qur'an, linguistic roles, coherence, indirect connection, direct connection.

---

1. Assistant Professor, Linguistics Department, Faculty of Humanities, Marvdasht Branch of Islamic Azad University. H.sharafzadeh@gmail.com

2. Ph.D. Student of Linguistics, Faculty of Humanities, Marvdasht Branch of Islamic Azad University. szare1350@gmail.com

3. Assistant Professor, Linguistics Department, Faculty of Humanities, Marvdasht Branch of Islamic Azad University. amenehzare8@gmail.com

4. Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Literature and Humanities, Jahrom University. dr.shj89@gmail.com

واکاوی نقش‌ها و وجوه ارتباط زبانی در انسجام معنایی جزء ۲۸ قرآن کریم*

محمد حسین شرف‌زاده^۱
سعید زارع^۲
آمنه زارع^۳
سعید حضوری^۴

چکیده:

از آنجا که زبان‌شناسی علم مطالعه زبان می‌باشد، در حوزه پژوهش‌های قرآنی نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. بسیار اتفاق می‌افتد افراد غیر متخصص قرآنی بیان می‌کنند که میان آیات یا سوره‌های قرآن کریم، انسجام یا ارتباط معنایی وجود ندارد و آوردن آیه یا بخشی از آن را غیر مرتبط با مفاهیم و مطالب قبل یا بعد از آن می‌دانند. این تحقیق که به روش کتابخانه‌ای صورت گرفته، به بررسی موضوع انسجام در جزء ۲۸ قرآن کریم پرداخته و سپس نتایج حاصل از این پژوهش را با نتایج پژوهش‌های دیگران بر روی چند جزء از قرآن کریم، مورد بررسی و نتیجه‌گیری قرار داده است. نتایج حاصل حاکی از آن است که آیات قرآن کریم یا به‌صورت باواسطه یا بی‌واسطه با یکدیگر در ارتباط‌اند و سوره‌های قرآن، در معانی و مفاهیم خاصی، دارای ارتباط و انسجام معنایی می‌باشند.

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم / نقش‌های زبانی / انسجام / ارتباط باواسطه / ارتباط بی‌واسطه

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۳، تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۲/۰۹.

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22081/jqr.2023.65746.3683

۱- استادیار گروه زبان‌شناسی دانشکده علوم انسانی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.
(نویسنده مسئول) H.sharafzadeh@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.
szare1350@gmail.com

۳- استادیار گروه زبان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.
amenezzare8@gmail.com

۴- استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه جهرم، جهرم، ایران.
dr.shj89@gmail.com

قرآن، کتاب خداوند، نازل شده بر پیامبر اسلام ﷺ، از دیرباز نظر گروهی از دانشمندان و علما را به خود جلب کرده و مورد ترجمه، تفسیر و بررسی قرار گرفته است. در این مسیر مقالات، پژوهش‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی و غیر دانشگاهی نیز قدم نهاده تا تلاشی در کشف و تبیین مفاهیم قرآنی داشته باشند.

در مطالعه و بررسی زبان، گفتار کنش (Speech acts) از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کار انسان‌ها در بیان مقصود خود، تنها تولید لغات و جملات نیست، بلکه آنها با سخن یا جمله خود، کنش‌هایی صورت می‌دهند که بسته به موقعیت‌های متفاوت، نمایانگر نقش‌های گوناگونی می‌باشد. با در نظر گرفتن جمله‌های «آفرین بر شما»، «کار خوبی نکردی»، «معذرت می‌خواهم»، می‌توانیم به ترتیب نقش‌های تشویق، ملامت و عذرخواهی را برای آنها بیان کنیم. فهم «گفتار کنش‌ها» به موقعیت و بافت گفتمان بستگی دارد؛ به عبارت دیگر، علاوه بر عوامل زبانی، عوامل دیگری از قبیل محیط و بافت گفتمان در درک متن یا گفتار تأثیر دارند که در اصطلاح زبان‌شناسی، رویدادهای گفتاری (Speech events) نامیده می‌شوند. (Yule, 1996: 47)

یک جمله یکسان در موقعیت‌های متفاوت، کنش‌های مختلفی را بیان می‌کند. جمله «در آینده جبران می‌کنم»، اگر هنگام جدا شدن دو دوست بیان شود، مفهوم خوشایندی دارد که نقش یا کارکرد تشکر را ایفا می‌کند، اما بیان همین عبارت بعد از مشاجره لفظی از سوی یکی از طرفین، نقش یا کارکرد تهدید را می‌رساند.

معنای آیات قرآن کریم نیز با توجه به نقش‌های گوناگونی که در آنها موجود است، بیان می‌شود. در نتیجه با بررسی نقش‌های موجود در آیات است که می‌توان به معنای آنها پی برد. تحقیق پیش رو در نظر دارد به تجزیه و تحلیل متنی آیات و سوره‌های جزء ۲۸ قرآن کریم (۹ سوره با ۱۳۷ آیه) پرداخته، نقش‌های زبانی آن را استخراج، و مسأله انسجام معنایی را در این جزء مورد بررسی قرار دهد، سپس نتایج حاصله را با کارهای مشابه صورت گرفته مقایسه نماید. نتایج این پژوهش می‌تواند مورد استفاده مفسران و قرآن‌پژوهان دانشگاهی و حوزوی قرار گیرد و از طرفی می‌تواند بیانگر کاربرد و ارتباط علم زبان‌شناسی در پژوهش‌های قرآنی باشد.

۱. تحقیقات صورت گرفته در خصوص کارکردهای زبانی و انسجام معنایی قرآن کریم تحقیقات متنوع و بسیاری در خصوص انسجام معنایی بر روی قرآن کریم صورت گرفته است که در قالب کتاب، مقاله، رساله و یا پایان نامه دانشگاهی بوده که در این جستار، اشاره‌ای مختصر به برخی از آنان می‌شود.

فقیهی زاده (۱۳۷۴) در کتاب خود تحت عنوان «پژوهشی در نظم قرآن»، در سه فصل، به این موضوعها پرداخته است: جمع [آوری] قرآن، نظریه توفیقی [اجتهادی] بودن ترتیب آیات، چگونگی چینش سوره‌ها، تناسب [آیات] و ابعاد آن، علل پراکنده‌نمایی قرآن و علل عدم تفکیک موضوعی در قرآن.

همامی (۱۳۸۴)، در پژوهشی با موضوع «درآمدی بر علم تناسب آیات با تأکید بر سوره جمعه»، به بررسی علم تناسب لفظی آیات، که یکی از زمینه‌های بررسی قرآن می‌باشد، پرداخته است. این موضوع، یعنی انسجام واژگانی، در مقاله قیطوری (۱۳۸۵)، تحت عنوان «قرآن و گذر از نظم خطی: یک بررسی زبان‌شناختی»، مشاهده می‌گردد که به بررسی آراء مربوط به انسجام یا عدم انسجام در متن قرآن کریم پرداخته و چنین نتیجه گرفته است که خداوند چون بشر سخن نمی‌گوید و قرآن به‌منزله متنی غیر خطی و بی‌زمان در نظر گرفته می‌شود که ماهیت الهی خود را از طریق درهم شکستن مداوم بافت زمانی-مکانی و گذر از زبان خطی آشکار می‌سازد.

کارهای پژوهشی دیگری نیز مانند مقاله همامی بر روی دیگر سوره‌های قرآن صورت گرفته که از ذکر آنها خودداری می‌گردد. موارد زیر نیز با بررسی نقش‌های زبانی، موضوع انسجام در قرآن کریم را در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود پیگیری کرده‌اند:

مصباح (۱۳۷۸)، جمشیدی‌نسب (۱۳۸۳)، مرادی (۱۳۸۸)، افراء (۱۳۸۸) و ذکایی (۱۳۹۰) به ترتیب جزءهای ۳۰، ۲۹، ۲۷، ۲۶ و ۲۵ قرآن کریم را مورد بررسی و پژوهش قرار داده‌اند.

در بخش نتیجه‌گیری، نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مذکور مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۲. چارچوب نظری تحقیق

۲-۱. متن (Text)، انسجام (Cohesion)

هلیدی (Halliday) که پیشگام زبان‌شناسی متن است، همراه با رقیه حسن، در کتاب «انسجام در زبان انگلیسی»، معتقدند انسجام از خلال سخن در باب ماهیت متن و تمایز آن از «نامتن» مطرح می‌شود. انسجام همان ویژگی بارز متن است و همان چیزی است که جملات پی‌درپی را از طریق روابط پیشینی و پسینی میان آنها به یکدیگر مرتبط می‌سازد. (Halliday, 1976: 4)

از نظر آنها، دو نوع بافت وجود دارد: بافت زبانی و بافت موقعیت؛ که هر دو هم به پیوستگی متن منجر می‌شوند. آنها دو گروه از ویژگی‌هایی را که در ترکیب با هم به مؤلفه «بافتار» (Texture) در دستور زبان انگلیسی شکل می‌دهند، برمی‌شمارند: الف- ویژگی‌های ساختاری، ب- انسجام.

در هر متن مرتبط، عوامل صوری چندی وجود دارد که نشان می‌دهند این جمله‌ها به هم مربوط هستند، که آنها را عوامل یا تمهیدات پیوندی (Cohesive Devices) نامیده‌اند. آنها عبارت‌اند از:

- ۱- ارجاع (Reference) و ابزار آن، مثل ضمائر، اسم اشاره، و ...
- ۲- جانشینی (Substitution)؛ یعنی جابه‌جایی عنصری در متن با عنصری دیگر.
- ۳- حذف به قرینه (Ellipsis).
- ۴- عوامل ربطی (Conjunctives)؛ عوامل پیوندی هستند که ماقبل را به مابعد مرتبط می‌سازند.
- ۵- انسجام واژگانی (Lexical Cohesions): الف- تکرار، ب- هم‌آیی. (Halliday, 1985: 314)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۲-۲. رابطه میان متن و بافت در حوزه علوم قرآنی

پیش‌تر گفته شده بافت بر دو گونه است: بافت زبانی و بافت غیر زبانی که در مباحث قرآنی به شأن نزول معروف است. اکنون اشاره‌ای کوتاه به بافت زبانی در خصوص متن قرآن کریم می‌کنیم.

قرآن یک متن است؛ متنی مقدس که اصل آن نزد خداوند است «وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» (رعد: ۳۹) و برای فهمیدن و تدبّر و تأمل در آن نازل شده است. برای فهم قرآن و واژگان آن به‌عنوان یک متن و تنها با تکیه بر روابط بافت متنی، باید بیشتر بر فهم روابط بین واژگانی و متنی تکیه کرد. بررسی متن قرآن و تعیین مدلول واژگانی قرآنی از دیرباز

برای قرآن‌پژوهان از امور جدی به حساب می‌آمده است؛ چون در قرآن واژگانی وجود دارد که چندوجهی هستند و یک واژه در بافت‌های مختلف، معنای متفاوت به خود می‌گیرد. (سیدی، ۱۳۸۰: ۵۲)

قرآن‌پژوهان به نظم درونی متن از خلال بررسی موضوع مناسبت یا تناسب پرداخته‌اند که مرادشان، «وجه ارتباط بین جمله‌ها در یک آیه یا بین یک آیه و آیه دیگر در آیات متعدد یا میان سوره‌ای با سوره دیگر است». (فطآن، ۱۹۸۷: ۹۷)

عدم توجه به این موضوع گاه باعث شده که برخی عالمان غربی که تلاش خود را صرف مطالعه علوم قرآنی داشته‌اند، نوعی گسستگی در مطالب قرآنی را متصور شوند؛ «... یکی از ویژگی‌های سبک قرآنی گسسته بودن آن است. به‌ندرت می‌توان در تکه‌ای طولانی، نشانی از وحدت کلام یافت ... برخی از روایات قرآنی به‌ویژه داستان موسی و ابراهیم حجم زیادی را به خود اختصاص می‌دهند، اما به‌جای اینکه به‌طور معمول در یک جا ظاهر شوند، به بخش‌های جداگانه‌ای تقسیم شده‌اند ... به‌هر حال، جدایی این بخش‌های متمایز بیش از وحدت آنها مشهود است.» (Watt, 1970: 73)

۲-۳. نقش یا کارکرد زبانی (Language Function)

آنچه مسلم است، نقش اصلی زبان برقراری ارتباط می‌باشد؛ یعنی افراد جامعه برای آگاهی از مقاصد یکدیگر و ایجاد تفاهم، از این ابزار به خوبی بهره می‌گیرند. اما این، همه نقش زبان نیست، بلکه نقش‌های دیگری را نیز می‌توان برای آن برشمرد. فهمیدن مفهوم دقیق هر واژه، جهت تعیین نوع نقش یا کارکردی که از نظر زبانی ایفا می‌کند، با توجه به معنا و مفهوم آن واژه ممکن است. هلیدی (Halliday, 1985: 50) سه نقش عمده در زبان قائل است:

۱- عمل کرد (یا نقش) اندیشگانی که شخص، تجربه و احساس خویش از عالم خارج را بیان می‌کند.

۲- عمل کرد بینابینی (یا میان‌فردی) که گوینده جهت برقراری ارتباط با دیگران از آن استفاده می‌کند.

۳- عمل کرد متنی که ضمن آن، گوینده یا نویسنده پیامی را که مبتنی بر دو عمل کرد قبلی است، به‌صورت گفته یا نوشته (یا صورت ممکن دیگر) سازمان می‌دهد و به دیگران منتقل می‌کند.

تبیین نقش کلامی هر آیه مقدمه‌ای جهت کشف ارتباط و انسجام موجود میان آیات محسوب می‌شود. به بیان دیگر، متنی که دارای نقش‌های زبانی مرتبط با هم می‌باشد، از پیوند و انسجام برخوردار است. در این زمینه وجوه ده‌گانه همایی (۱۳۷۵) برای ارتباط آیات را مورد استفاده قرار می‌دهیم که عبارت‌اند از:

- ۱- تأکید ماسبق: بر مطلبی که قبلاً آمده است، تأکید دارد.
  - ۲- تفصیل و تشریح مطلب گذشته: توصیفی درباره مطلب قبل بیان می‌کند و باعث حفظ ارتباط می‌شود.
  - ۳- بیان مصداق ماسبق: هرگاه به دنبال مطلبی، نمونه یا الگویی ارائه شود.
  - ۴- تبیین مجمل: یعنی روشن نمودن مطلبی که به اجمال و اختصار بیان شده است.
  - ۵- تعلیل مطلب گذشته: به معنای آوردن دلیل برای مطلبی که در گذشته آمده است.
  - ۶- تقیید مطلق: موقعی که انجام عملی به‌طور مطلق به انجام عمل دیگری مشروط شده باشد.
  - ۷- تخصیص عام: یعنی جدا کردن یک گروه خاص از قانونی که به صورت کلی بیان شده است.
  - ۸- تنظیر و تمثیل: زمانی می‌باشد که در توضیح مطلبی از مثال استفاده شود.
  - ۹- ذکر متضاد ماسبق: به آوردن دو مقوله مخالف، به دنبال یکدیگر اطلاق می‌شود.
  - ۱۰- استطراد: زمانی است که گوینده در حین صحبت، مطالبی متناسب با موضوع اصلی ذکر می‌کند و پس از آن مجدداً به بحث نخستین خود برمی‌گردد.
- هلیدی در رابطه با پیوند متنی، طرحی پیشنهاد می‌کند که طبق آن، ادوات پیوند به سه طریق در متن انسجام ایجاد می‌کنند: ۱- بی‌واسطه (Immediate)، ۲- باواسطه متصل (Mediated)، ۳- باواسطه منفصل (Remote).
- در نوع اول، مرجع عنصر پیوندی، بلافاصله در جمله قبل وجود دارد. نوع دوم (باواسطه متصل)، پیوندی است که در آن میان عنصر پیوندی و مرجع آن، یک یا چند جمله وجود دارد که باید در آنها از مرجع ردی پیدا کنیم. «باواسطه منفصل» همانند نوع دوم است؛ با این تفاوت که در جمله یا جمله‌های واسطه، اثری از مرجع موجود نمی‌باشد.
- با در نظر گرفتن این الگو و تقسیم‌بندی ده‌گانه‌ای که همایی درباره انواع ارتباط آیات و سوره‌های قرآن ارائه می‌دهد، سه مورد جهت بررسی انسجام و تناسب آیات جزء ۲۸ مورد استفاده قرار خواهد گرفت که از این قرار است:

۱- ارتباط میان آیات مجاور در یک سوره.

۲- ارتباط میان آیات غیر مجاور در یک سوره.

۳- ارتباط میان یک سوره با سوره بعد.

ارتباط میان آیات مجاور در یک سوره، با نوع بی‌واسطه هلیدی مطابقت دارد. مورد دوم و سوم هر دو از نوع باواسطه‌اند که ممکن است متصل یا منفصل باشند.

استفاده از الگوی ارتباطی هلیدی به ما این امکان را می‌دهد که دقیق‌تر و عالمانه‌تر به موضوع مذکور بپردازیم. میان آیات مجاور و غیرمجاور هر سوره ممکن است یک نوع ارتباط از روابط سه‌گانه بالا برقرار باشد. همچنین وجوه ارتباطی همایی نیز به صورت موشکافانه‌تر و گسترده‌تر این امکان را فراهم می‌کند.

۳. تجزیه و تحلیل داده‌ها

از آنجا که هدف این پژوهش از طرفی بررسی ارتباط و انسجام معنایی میان آیات مجاور و غیر مجاور در هر یک از سوره‌های جزء ۲۸، و از طرف دیگر میان سوره‌های این جزء می‌باشد، از این‌رو ارائه تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو بخش جداگانه صورت می‌گیرد.

۳-۱. ارتباط و انسجام معنایی آیات یک سوره

آنچه در این تحقیق بیشتر مورد توجه قرار گرفته، عبارت از نقشی است که زبان برای رساندن مفاهیم ایفا می‌کند. در تجزیه و تحلیل داده‌های این جزء، هر آیه به‌عنوان یک واحد تجزیه و تحلیل مورد بررسی قرار گرفته است. بدین منظور از ترجمه و تفسیر آیات استفاده شده است. مهم‌ترین و اصلی‌ترین مراجعی که بر اساس آن مفاهیم آیات تبیین شده است، قرآن کریم ترجمه آقای مکارم شیرازی و تفسیر المیزان به قلم علامه طباطبایی و ترجمه موسوی همدانی (۱۳۷۰، ج ۱۹) می‌باشد.

جهت بررسی انسجام و ارتباط معنایی آیات هر سوره، از نقش‌های به‌دست آمده از آیات آن سوره استفاده شده است. این کار بیشتر با توجه به بررسی کارکردهای زبانی آیات مجاور انجام می‌گیرد؛ به این معنا که قرار گرفتن نقش‌های مرتبط با هم در کنار یکدیگر به متن انسجام می‌دهد. پس از استخراج نقش یا نقش‌های زبانی مربوط به آیات هر کدام از نه سوره مورد مطالعه، جمع‌بندی آنها برای هر سوره، در دو جدول و

یک نمودار به صورت زیر انجام گرفته است: فراوانی و درصد نقش‌های هر سوره در جدول شماره ۱ آن سوره به ترتیب فراوانی آمده، سپس نمودار شماره ۱ نیز فراوانی نقش‌ها و درصد مربوط به آنها را گویاتر نشان می‌دهد و پس از آن، جدول شماره ۲ مجموع نقش‌های موجود در هر آیه از سوره مورد نظر را ارائه می‌دهد. میانگین این نقش‌ها ذیل جدول مذکور محاسبه شده است. البته به علت کثرت جدول‌ها (۱۸ عدد) و نمودارها (۹ عدد)، از ارائه آنها در اینجا صرف نظر شده است. شایان ذکر است که در پایان بررسی تمامی آیات موضوع این پژوهش، پرداختن به موضوع انسجام و پیوستگی میان آیات هر یک از سوره‌ها صورت گرفته است. در ادامه نمونه‌ای از عملکرد انجام شده بر روی تمامی آیات مورد نظر ارائه می‌گردد:

«أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (مجادله: ۱۵).

الف- ترجمه: «خدای تعالی برای آنان عذابی سخت آماده کرده؛ چون که هرچه می‌کردند، بدی بود.»

ب- نقش(ها): وعده، استدلال.

کارکردها یا نقش‌های زبانی ذکرشده در زیر - که مبنای کار این پژوهش نیز می‌باشد- همان نقش‌های زبانی است که در تحقیق مرادی (۱۳۸۸) استفاده گردیده است. در حقیقت این نقش‌ها همان سه نقش اصلی هلیدی می‌باشند که به صورت خرد، جزئی و ملموس درآمده‌اند و در جدول‌ها و نمودارهای مذکور استفاده شده‌اند که در اینجا، فقط جدول جمع‌بندی کلی ارائه می‌گردد.

- ۱- توصیف، ۲- نتیجه‌گیری، ۳- سؤال، ۴- تأکید، ۵- سوگند، ۶- انذار، ۷- استدلال، ۸- انکار، ۹- اشاره، ۱۰- شرط، ۱۱- نفرین، ۱۲- دعوت، ۱۳- ندا، ۱۴- احتمال، ۱۵- آرزو، ۱۶- بشارت، ۱۷- امر، ۱۸- ملامت، ۱۹- استثنا، ۲۰- نهی، ۲۱- وعده، ۲۲- تسلی.

نتایج حاصله از بررسی متنی جزء ۲۸ به صورت خلاصه در جدول شماره ۱ آمده است. این جدول نشان می‌دهد که بیست و یک نقش متفاوت در آیات این جزء به کار رفته است. تعداد نه سوره در این جزء وجود دارد که در مجموع دارای ۱۳۷ آیه می‌باشد، اما مجموع نقش‌های به دست آمده ۴۳۵ عدد است که بیش از ۳ برابر تعداد کل آیات آن می‌باشد. به عبارت دیگر، به طور میانگین برای هر آیه ۳/۱۷ نقش وجود دارد.

بنابراین در بیشتر آیات بیش از یک نقش وجود داشته و دلیل آن هم طولانی بودن آیات سوره‌های این جزء می‌باشد.

جدول ۱. نقش‌های به‌دست آمده از بررسی متنی جزء ۲۸ قرآن کریم

تعداد آیات	۲۲	۲۴	۱۳	۱۴	۱۱	۱۱	۱۸	۱۲	۱۲	۱۳۷	سوره نقش
مجادله	شکر	ممتحنه	صفر	ایمه	منافقون	تغابن	طلاق	نجم	مجموع	درصد	
۱۶	۹	۶	۴	۷	۷	۱۳	۷	۶	۷۵	۵۴/۷۵	۱. استدلال
۱۵	۷	۳	۷	۳	۴	۶	۵	۳	۵۳	۳۸/۶۸	۲. توضیح
۱۰	۸	۹	۶	۲	۷	۶	۳	۲	۵۳	۳۸/۶۸	۳. تأکید
۱۲	۱۲	-	-	۲	۱	۵	۶	۵	۴۳	۳۱/۳۸	۴. توصیف
۲	۴	۸	۳	۶	۲	۵	۶	۶	۴۲	۳۰/۶۵	۵. امر
۳	۱	۴	۵	۴	۱	۱	۱	۵	۲۵	۱۸/۲۴	۶. ندا
۱	۳	۴	۱	۱	۳	۴	۳	۲	۲۲	۱۶/۰۵	۷. شرط
۱	۳	-	۱	۱	۵	۵	۴	-	۲۰	۱۴/۵۹	۸. نتیجه‌گیری
۳	-	۱	۳	۱	-	۳	۷	۱	۱۹	۱۳/۸۶	۹. بشارت
۱	۲	۷	-	-	۳	-	۳	۱	۱۷	۱۲/۴۰	۱۰. نهی
۳	۱	۱	۵	-	-	۱	-	۳	۱۴	۱۰/۲۱	۱۱. سوال
۳	-	۱	-	-	-	۲	۵	-	۱۱	۸/۰۲	۱۲. توصیه
۲	۴	-	۱	-	-	-	-	-	۷	۵/۱	۱۳. انکار
۲	۲	-	-	۱	-	-	۱	۱	۷	۵/۱	۱۴. وعده
۲	۱	۲	-	-	-	-	-	-	۷	۵/۱	۱۵. هشدار
۳	-	۱	-	-	۱	-	-	-	۵	۳/۶۴	۱۶. انذار
-	۱	-	۲	-	-	-	-	۲	۵	۳/۶۴	۱۷. دعا
-	۱	-	-	۱	-	-	-	-	۴	۲/۹۱	۱۸. تمثیل
-	۲	-	-	-	-	-	۱	۱	۴	۲/۹۱	۱۹. احتمال
-	-	-	-	-	-	۱	-	-	۱	/۷۲	۲۰. سوگند
-	-	-	-	-	۱	-	-	-	۱	/۷۲	۲۱. نفرین
۷۹	۶۱	۴۹	۳۶	۲۹	۳۵	۵۴	۵۲	۴۰	۴۳۵	۳۷۱/۱	مجموع
۳۶۰	۲۵۴	۳۷۶	۲۵۷	۲۶۳	۳۱۸	۳۰۰	۴۳۳	۳۳۳			میانگین %

تشریح و تحلیل مقابله‌ای جدول بالا در بخش نتیجه‌گیری ارائه می‌گردد.

۳-۲. ارتباط و انسجام معنایی سوره‌ها

علاوه بر بررسی انسجام معنایی میان آیات هر سوره، سوره‌های جزء ۲۸ قرآن نیز از نظر انسجام مورد مطالعه قرار گرفته است. اساس این بررسی، معنا و مفهوم اصلی آیات هر سوره می‌باشد. بدین منظور، در تفسیر نمونه در ابتدای هر سوره و پیش از بیان تفسیر آیات آن، قسمتی با عنوان «کلیات» آمده که ارائه‌کننده مفاهیم کلی هر سوره است و مبنای اصلی تعیین انسجام یا عدم انسجام میان سوره‌ها مد نظر می‌باشد.

در این قسمت ابتدا نتایج حاصل از بررسی آیات هر سوره از نظر انسجام، با توجه به نقش‌های به‌دست آمده از تجزیه و تحلیل آیات و الگوی ارتباطی هلیدی و همایی بیان شده است، سپس با مراجعه به ترجمه و تفسیر دو سوره مجاور، ارتباط میان سوره‌های این جزء مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج مربوط به انسجام آیات در جدول شماره (۲) آمده است. علائمی که در این جدول به‌کار رفته، همان الگوی سه‌گانه هلیدی می‌باشد که به‌صورت زیر به اختصار تعریف شده‌اند: (Immediate) بی‌واسطه: I، (Mediated) باواسطه متصل: M، (Remote) باواسطه منفصل: R.

براساس نتایج به‌دست آمده، میان آیات سوره‌های جزء ۲۸، ۹ نوع ارتباط وجود دارد که به ترتیب فراوانی در جدول شماره ۲ آمده است. در مجموع ۱۰۸ ارتباط به‌دست آمده است که در میان آنها، تفصیل و تشریح مطلب گذشته با داشتن ۶۶ مورد تکرار، دارای بیشترین فراوانی، و تقیید مطلق با داشتن ۱ مورد، دارای کمترین فراوانی می‌باشد.

ارتباط میان آیات این جزء بر اساس طرح پیشنهادی هلیدی بیشتر از نوع بی‌واسطه می‌باشد که از مجموع ۱۰۸ مورد رابطه به‌دست آمده، ۸۳ مورد به‌صورت بی‌واسطه در ایجاد انسجام معنایی آیات نقش داشته‌اند و ۱۴ مورد به‌صورت باواسطه متصل، و ۱۱ مورد هم به‌صورت باواسطه منفصل می‌باشند.

جدول ۲. وجوه ارتباطی همایی و انواع آن در سوره‌های جزء ۲۸ قرآن کریم

تعداد کل	سوره										وجوه و انواع ارتباط	
	مجموع	تخریم	طلاق	تغابن	منافقون	جمعه	صف	ممتحنه	حشر	مجادله		
۶۶	۵۹	۴	۳	۹	۵	۷	۶	۵	۹	۱۱	I	۱. تشریح مطلب گذشته
	۵		۱	۱			۱		۲		M	
	۲			۲							R	
۱۰	۷		۲	۱				۱		۳	I	۲. تأکید ماسبق
	۳		۱					۲			M	
											R	
۸	۷		۱	۱	۱		۲		۱	۱	I	۳. تعلیل ماسبق
											M	
	۱			۱							R	
۶	۳	۱						۱	۱		I	۴. ذکر متضاد ماسبق
	۱									۱	M	
	۲	۱		۱							R	
۵								۱	۱	۱	I	۵. استطراد
	۳										M	
	۲	۱					۱				R	
۵	۵				۱		۱		۳		I	۶. تبیین مجمل
											M	
											R	
۴	۱							۱			I	۷. بیان مصداق ماسبق
											M	
	۳	۳									R	
۳	۱				۱						I	۸. تنظیر و تمثیل
	۱										M	
	۱					۱					R	
۱	۱										I	۹. تقیید مطلق
									۱		M	
											R	
	۱۰۸	۱۰	۸	۱۶	۸	۸	۱۱	۱۱	۱۸	۱۸	مجموع	

جدول شماره ۳ موضوعات مربوط به مفاهیم و معانی موجود در سوره‌های این جزء را نشان می‌دهد. در این جدول، ارتباط سوره‌های جزء ۲۸ با توجه به معنا و مفهوم مطالب اصلی هر سوره، مورد توجه قرار گرفته است.

جدول ۳. روابط معنایی میان سوره‌های مجاور

سوره	موضوع
۱. مجادله	ظهار- نجوا- منافقان
۲. حشر	تسبیح خداوند- یهودیان مدینه- منافقان مدینه- نصایح- توصیف قرآن- اوصاف خداوند
۳. ممتحنه	قطع رابطه با دشمنان خداوند- امتحان کردن زنان مهاجر
۴. صف	تسبیح خداوند- هماهنگی در گفتار و کردار- جهاد- پیمان‌شکنی بنی اسرائیل- پیروزی اسلام- زندگی حواریون
۵. جمعه	تسبیح خداوند- هدف بعثت پیامبر- عدم انحراف مؤمنان از حق- مرگ- نماز جمعه
۶. منافقون	نشانه‌های منافقان- هشدار در مقابل منافقان- عدم تأثیر مادیات بر ذکر خداوند- انفاق
۷. تغابن	تسبیح خداوند- مراقبت از اعمال پیدا و پنهان- معاد- دستور به اطاعت از خدا و پیامبر- انفاق
۸. طلاق	مسائل طلاق- عظمت خداوند و رسولش- پاداش صالحان و مجازات کافران
۹. تحریم	تحریم پاره‌ای از غذاهای حلال بر خود از طرف پیامبر- مراقبت در امر تعلیم و تربیت- جهاد

با نگاهی به جدول بالا می‌توان چنین نتیجه گرفت که معانی و مفاهیم سوره‌های این جزء مانند دیگر سوره‌های مدنی، بیشتر شامل مسائل اجتماعی و اخلاقی، احکام، فرائض و ... می‌باشد. با وجود اینکه این جزء شامل مسائل مختلفی است، دارای موضوعات مشترکی نیز می‌باشد. از جمله نکات قابل توجه در این جزء، وجود چهار سوره از هفت سوره مُسَبِّحات، یعنی سوره‌هایی که با تسبیح خداوند شروع می‌شوند، در آن می‌باشد. از دیگر موضوعات تکرار شده در این جزء، می‌توان موضوع منافقان، یهود و بنی اسرائیل، جهاد و انفاق را برشمرد. از این رو می‌توان یک ارتباط و انسجام موضوعی نسبی میان سوره‌های این جزء از نظر معانی و مفاهیم مطرح شده مشاهده کرد.

نتیجه‌گیری

پس از تجزیه و تحلیل جزء ۲۸ قرآن کریم و به دست آوردن کارکردهای زبانی آن که مبنای نتیجه‌گیری‌ها را تشکیل می‌دهد، نتایج زیر حاصل شد.
در مورد کارکردهای زبانی می‌توان گفت ۲۱ نقش متفاوت از آیات آن استخراج گردید که اسامی آنها به همراه فراوانی‌شان در جدول و نمودار ۱ آمده است. این در حالی است که در تحقیقات مشابه، نتایج زیر به دست آمده است.

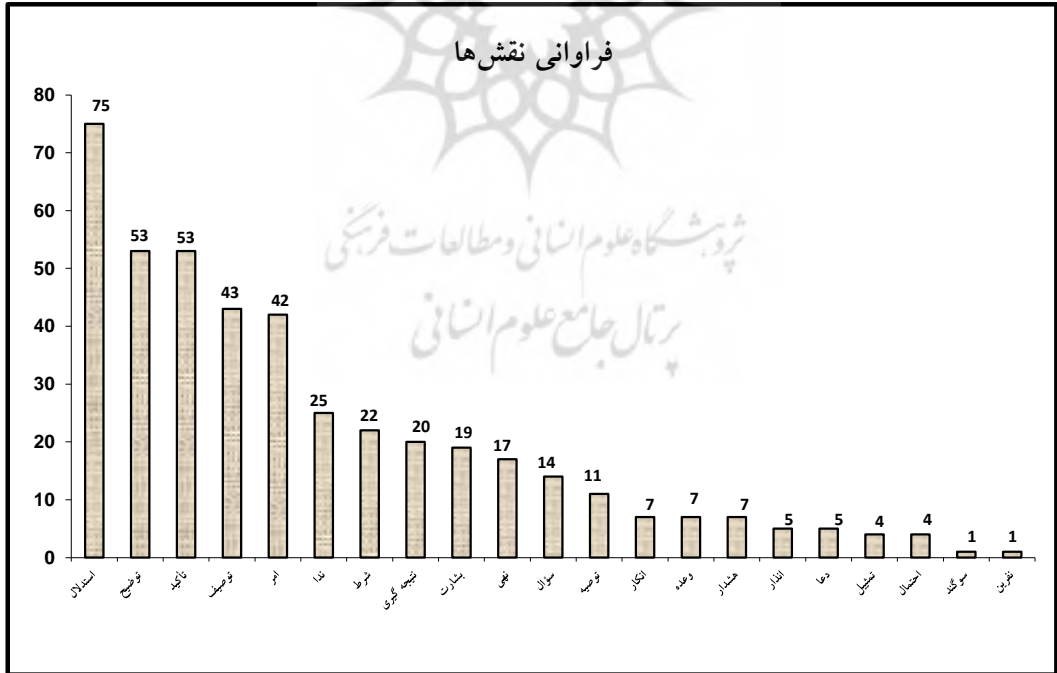

افراء (۱۳۸۸) در جزء بیست و ششم، ۲۱ نقش، مرادی (۱۳۸۸) در جزء بیست و هفتم، ۲۵ نقش، جمشیدی نسب (۱۳۸۳) در جزء بیست و نه، ۳۲ نقش، مصباح (۱۳۷۸) در جزء سی ام، ۲۲ نقش، و ذکایی (۱۳۹۰) در جزء بیست و پنجم، ۲۰ نقش متفاوت را به دست می آورند.

با یک نگاه اجمالی به تعداد نقش های به کار رفته در این تحقیق و تحقیقات مشابه، می توان به این نتیجه رسید که با حرکت از پایان قرآن کریم به سمت ابتدایی آن، می توان تا حدودی شاهد کاهش میزان کاربرد انواع نقش های موجود در جزء های قرآن بود.

در مورد کارکردها یا نقش های بیشینه و کمینه در جزء ۲۸ می توان گفت با توجه به اینکه تعداد کل نقش ها، (۴۳۵ مورد) بیشتر از تعداد آیات (۱۳۷ آیه) است، بنابراین آیات زیادی با بیش از یک نقش در این جزء وجود دارد. در میان نقش های به دست آمده، استدلال، توضیح، تأکید به ترتیب دارای بیشترین فراوانی، و نفرین و سوگند دارای کمترین میزان فراوانی در این جزء می باشند. دیگر نقش های به دست آمده به ترتیب فراوانی ذکر شده در نمودار ۱، در میان این نقش ها قرار دارند.

نمودار ۱. نقش های به دست آمده از بررسی جزء ۲۸ قرآن کریم به ترتیب فراوانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

مرادی (۱۳۸۸) توصیف و پیش‌گویی در مقابل سوگند، افراء (۱۳۸۸) توصیف در مقابل شرط، و ذکایی (۱۳۹۰) توضیح و توصیف در مقابل نفرین را به ترتیب دارای بیشترین و کمترین فراوانی در جزء‌های ۲۷، ۲۶ و ۲۵ ذکر کرده‌اند، این درحالی است که در تحقیق پیش رو، استدلال و در مقابل نفرین به ترتیب دارای بیشترین و کمترین فراوانی بوده‌اند که این نیز می‌تواند گویای تفاوت آیات و سوره‌های مکی و مدنی باشد. براساس نتایج به‌دست آمده، بیشتر آیات جزء ۲۸ با یکدیگر در ارتباط‌اند. وجوه ارتباطی آیات که در مجموع ۱۰۸ مورد می‌باشد، بیشتر از نوع بی‌واسطه‌اند که به ترتیب فراوانی در جدول شماره ۲ آمده است.

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، ارتباط میان آیات این جزء بر اساس طرح پیشنهادی هلیدی (۱۹۷۶)، بیشتر از نوع بی‌واسطه می‌باشد که از مجموع ۱۰۸ مورد رابطه به‌دست آمده، ۸۳ مورد به‌صورت بی‌واسطه در ایجاد انسجام آیات نقش داشته‌اند، و ۱۴ مورد به‌صورت باواسطه متصل، و ۱۱ مورد هم به‌صورت باواسطه منفصل می‌باشد.

مرادی (۱۳۸۸) با بررسی انسجام میان آیات سوره‌های جزء ۲۷، به این نتیجه می‌رسد که تفصیل و تشریح مطلب گذشته و تخصیص عام، به ترتیب دارای بیشترین و کمترین وجوه ارتباطی در این جزء می‌باشند که در مجموع و با توجه به تمامی وجوه ارتباطی که به‌دست آورده است، به این نتیجه می‌رسد که تمامی آیات این جزء با یکدیگر ارتباط داشته که از مجموع ۴۱۳ نوع ارتباط موجود، ۲۷۳ مورد به‌صورت بی‌واسطه، و ۱۴۰ مورد دیگر به‌صورت باواسطه بوده‌اند. همچنین افراء (۱۳۸۸) نیز پس از بررسی آیات جزء ۲۶ به این نتیجه می‌رسد که تفصیل و تشریح مطلب گذشته دارای بیشترین وجه ارتباطی، و استطراد دارای کمترین وجه می‌باشد و تمام آیات این جزء با یکدیگر مرتبط هستند. وجه اشتراک این دو تحقیق با تحقیق نگارنده در خصوص وجوه ارتباطی موجود در آنها این است که در همه آنها، تفصیل و تشریح مطلب گذشته دارای بیشترین وجه ارتباطی می‌باشد. ذکایی (۱۳۹۰) نیز در تحقیق خود به این نتیجه می‌رسد که آیات جزء ۲۵ بیشتر به‌صورت تأکید ماسبق و تعلیل مطلب گذشته با یکدیگر ارتباط معنایی دارند.

در پاسخ به این پرسش که بر اساس نقش‌های به‌دست آمده، چه تناسبی میان سوره‌های این جزء وجود دارد؟ باید گفت که علاوه بر آیات، سوره‌های جز مورد نظر (۲۸) نیز با یکدیگر مرتبط می‌باشند. جدول شماره ۳ که در خصوص روابط معنایی میان سوره‌های مجاور می‌باشد، گویای این مطلب است که سوره‌های این جزء در موضوعاتی چون تسبیح خداوند، جهاد، انفاق، منافقان و یهود با یکدیگر ارتباط معنایی دارند و مانند دیگر سوره‌های مدنی، بیشتر در خصوص مسائل اجتماعی، احکام، اخلاق و ... صحبت می‌کنند.

مرادی (۱۳۸۸) نیز پس از بررسی آیات ابتدایی و انتهایی سوره‌های جزء ۲۷ به این نتیجه می‌رسد که تمامی سوره‌های این جزء با یکدیگر ارتباط معنایی دارند. او چنین نتیجه می‌گیرد در صورتی که یک سوره با موضوع خاصی چون «قیامت» تمام شده باشد، سوره بعد با همین موضوع شروع شده است. ذکایی (۱۳۹۰) نیز به این نتیجه می‌رسد که چون تمام سوره‌های جزء ۲۵ همگی می‌باشند، موضوعات آنان بیشتر در خصوص عظمت خداوند و اهمیت قرآن، دلایل توحید و نفی شرک و اشاره به معاد می‌باشد.

این مطلب که نوع رابطه میان آیات این جزء بیشتر از نوع بی‌واسطه می‌باشد، در تحقیق مرادی (۱۳۸۸) و ذکایی (۱۳۹۰) نیز مشاهده می‌شود. تعداد کمی از آیات جزء ۲۷ و ۲۵ دارای نوع رابطه با واسطه متصل یا منفصل می‌باشند.

از مجموع اطلاعات به‌دست آمده می‌توان چنین نتیجه گرفت که در جزء ۲۸ قرآن کریم، استدلال دارای بیشترین کارکرد زبانی، و سوگند و نفرین دارای کمترین کارکرد می‌باشند. طبق الگوی ارتباطی هلیدی و همامی، تفصیل و تشریح مطلب گذشته دارای بیشترین نوع ارتباط در این جزء است و سوره‌های این جزء نیز در موضوعات خاصی با یکدیگر مرتبط می‌باشند.

با مقایسه نتایج این تحقیق و تحقیقات دیگران که پیش‌تر ذکر شد، می‌توان به یک جمع‌بندی کلی رسید. از آنجا که تمام سوره‌های جزء ۲۸ مدنی می‌باشد و در مقابل، تحقیقات دیگران که شامل آیات و سوره‌های مکی و مدنی یا تماماً مکی است، این

می‌تواند دلیل قانع‌کننده‌ای در توجیه نوع کارکردهای زبانی آیات، کارکردهای بیشینه و کمینه، و تناسب و انسجام معنایی میان سوره‌های این جزء باشد.

هر چه به سمت سوره‌های آغازین قرآن کریم حرکت کنیم، بیشتر شاهد آیات و سوره‌های مدنی می‌باشیم. این نشان‌دهنده آن است که نوع ارتباط میان سوره‌های این جزء از نظر معانی و مفاهیم ارائه‌کننده، مربوط به مدنی بودن آنهاست. به عبارتی، به دلیل اینکه سوره‌های مدنی قرآن کریم بیانگر موضوعات و مفاهیم خاص خود بوده و با موضوعات سوره‌های مکی تفاوت آشکاری دارند، به همین جهت، این دو گروه از سوره‌های قرآن کریم به صورت مجزا و جداگانه در قرآن جمع‌بندی شده و قرار داده شده‌اند که خود گواه مستحکم و مدلی بر وجود انسجام معنایی در میان آیات و سوره‌های قرآن کریم می‌باشد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. افراء، راحلة السادات (۱۳۸۸)، تجزیه و تحلیل متنی جزء بیست‌وششم قرآن کریم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز.
۳. جمشیدی نسب، راحلة السادات (۱۳۸۳)، تجزیه و تحلیل متنی جزء بیست‌ونهم قرآن کریم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز.
۴. ذکایی، نسیرین (۱۳۹۰)، تجزیه و تحلیل نقش متنی جزء بیست‌وپنجم قرآن کریم بر اساس الگوی هلیدی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات فارس.
۵. سیدی، سید حسین (۱۳۸۰)، «نقش بافت در فهم واژگان قرآنی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، سال سی‌وچهارم، شماره ۱ و ۲، ص ۴۵-۶۰.
۶. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۰)، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
۷. العموش، خلود (۱۳۸۸)، گفت‌مان قرآن، ترجمه سید حسین سیدی، تهران: انتشارات سخن.
۸. فقهی‌زاده، عبدالهادی (۱۳۷۴)، پژوهشی در نظم قرآن، تهران: جهاد دانشگاهی.
۹. القطن، مناع (۱۹۸۷)، مباحث فی علوم القرآن، بیروت: مؤسسة الرسالة.
۱۰. قیطوری، عامر (۱۳۸۵)، «قرآن و گذر از نظم خطی: یک بررسی زبان‌شناختی»، مجله زبان و زبان‌شناسی، سال دوم، شماره ۳، ص ۱۷-۳۲.

۱۱. مرادی، مجتبی (۱۳۸۸)، تجزیه و تحلیل متنی جزء بیست وهفتم قرآن کریم، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز.
۱۲. مصباح، احمد (۱۳۷۸)، تجزیه و تحلیل متنی جزء سی ام قرآن کریم، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۷)، تفسیر نمونه، قم: مدرسه الامام امیرالمؤمنین علیه السلام.
۱۴. همامی، عباس (۱۳۷۵)، چهره زیبای قرآن، اصفهان: مؤسسه انتشارات بصائر.
۱۵. همامی، عباس (۱۳۸۴)، «درآمدی بر علم تناسب آیات با تأکید بر سوره جمعه»، مطالعات اسلامی، سال بیست و یکم، شماره ۷۰، ص ۱۸۶-۱۷۳.
16. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1976), "*Cohesion in English*", London, Longman.
17. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1985), "*An Introduction to Functional Grammar*", London, Arnold.
18. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. (2004), "*An Introduction to Functional Grammar*", London, Routledge.
19. Watt, W. Montgomery (1970), "*Bell's Introduction To The Qur'an*", Edinburgh, Edinburgh University Press.G.
20. Yule, G. (1996), "*Pragmatics*", Oxford, Oxford University Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی